

SZILÁGYI ZSOLT

Chuluun, Sampildondov (ed.): *Sar'dagiin khiid. Öndör Gegeen Zana­baza­riin uran бүтээ­лийн khüree*. [A Sar'dagiin monostor. Öndör Gegeen Zana­bazar művészetének temploma.]

Ulaanbaatar, Shinjlekh Ukhaani Akademi,
Tüükh, Ugsaatni Zuin Khüree­len, 2019. 488 oldal

Az elmúlt években a mongol történettudomány és régészet kutatási területein számos változásnak lehettünk tanúi. Ez az átalakulás egyaránt tetten érhető a kutatási témák kiválasztásában, de az ezekre vonatkozó kutatói megközelítésekben, az alkalmazott kutatási módszerek átalakulásában egyaránt. A régészet folyamatosan megújuló kutatási eljárások, új, modern technológiák birtokában végezheti el a mongol történelem meghatározó korszakaiból fennmaradt lelőhelyek feltárását, és e munkával kapcsolatban itt két fontos tényre is érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt, a kutatásban kiemelt jelentőségű a legkorábbi nomád birodalmak korszakainak – és elsősorban a xiongnu időszaknak – a vizsgálata, hiszen ez a birodalom is alapvető szerepet játszik napjainkban a mongol nemzeti identitás (re)konstrukciójában. Másrészt fontos megemlíteni, hogy a ma Mongóliában folyó régészeti kutatómunka immár alapvetően a mongol kutatók irányítása alatt zajlik, ami az 1990 előtti időszakokban nem volt feltétlenül jellemző. Ugyanakkor immár a 2000-es években is folytatódtak a nemzetközi együttműködésben végzett kutatások,¹ amelyekben meghatározó szerep jut a mongol–német,² mongol–oros³ és az utóbbi években a mongol–magyar⁴ kooperációban folyó együttműködéseknek, de jelentős számú dél-koreai régész is dolgozott a közelmúltban Mongóliában.⁵ Ugyanakkor érezhető tendencia, hogy ma a mongol régészeti örökség feltárásában mind jelentősebb állami források felhasználása mellett egyre meghatározóbb szerep jut a hazai kutatóknak, és ezt a pozíciót következetesen – akár az állam kutatási koncepciójával is támogatva – meg kívánják tartani.

¹ Bemman et al. 2009.

² Pohl et al. 2012.

³ Ochir, A. – Erdenebold, Lkh. – Enkh­tör, A. 2015.

⁴ Harmath et al. 2019.

⁵ Erre jó példát szolgáltatott a 2019 novemberében Szöulban az IAMS által megrendezett 3. Ázsiai Mongolisztikai Konferencia (Yun Hyeung-Won 2019).

Mongóliában a régészeti és kulturális örökség feltárása, dokumentálása és megőrzése jelenleg kiemelt kormányzati feladatnak számít. Ehhez létrejöttek a munkát koordináló állami intézmények (pl. a Mongol Kulturális Örökség Központ, *Soyoliin Öviin Töv*), és az erre fordított figyelem újabb példája, hogy 2020. szeptember 19-én hivatalba lépett új mongol kulturális miniszter, S. Chuluun eddigi munkájában, illetve programjában is kiemelt figyelmet fordított erre.

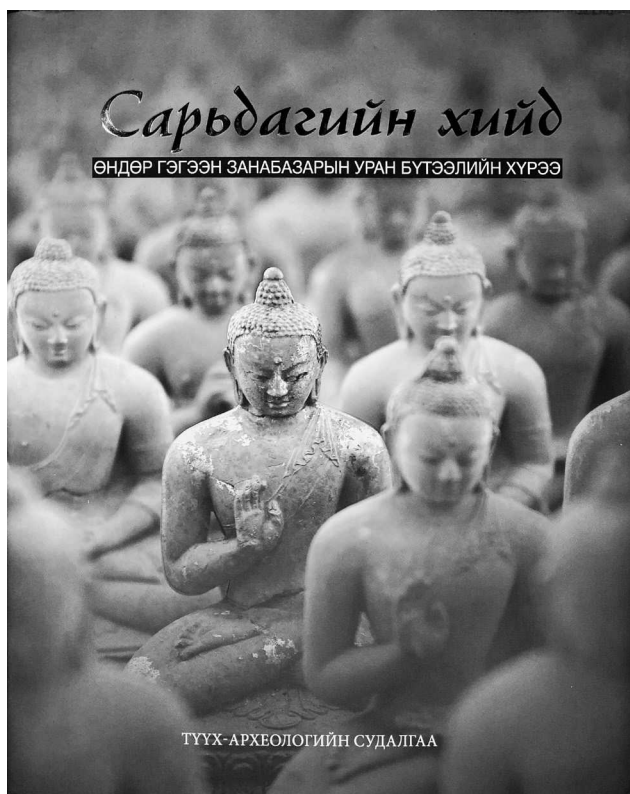
Fontos tény, hogy ebben a tevékenységben egyre nagyobb érdeklődés irányul a mongol épített örökség elemeinek a feltárására is. Ma több mongol, illetve nemzetközi kooperációban folyó régészeti kutatás és feltárás foglalkozik az egykori nomád birodalmak, illetve Mongólia korábbi korszakaiban létrejött erődített települések, városok feltárásával. Az ilyen jellegű feltárások részben a korai nomád államok idején létrehozott erődített települések feltérképezésére, feltárására koncentrálnak,⁶ vagy a Nagy Mongol Birodalom korszakában⁷ és később létrejött településeket helyezik a fókuszba.

A mongol történeti kutatás az utóbbi harminc évben részben a korábban kutatott témák új megközelítésű vizsgálatáról, a mongol történelem meghatározó korszakainak immár szabad, kormányzati ideológiák befolyásolásától mentes (újra)feldolgozásáról szólt. Nyilvánvaló, hogy ebben az időszakban a mongol államalapítás, maga az alapító személye, illetve a XX. század meghatározó eseményei is fókuszba kerültek. Ugyanakkor más, az ország történetének meghatározó korszakainak vizsgálatára talán kevesebb figyelem jutott. Jellemző ez például a XVII–XVIII. századra annak ellenére is, hogy azokban az évszázadokban bontakozott ki a mongol buddhizmus történetének egyik legmeghatározóbb időszaka, illetve ekkor élt az első mongol főláma, aki személyében, tevékenységével, de történeti és filozófiai örökségével is meghatározza a mongol buddhizmus XVII. század utáni történetét.

Ebben a rövid ismertetésben tárgyalt kötetben a fent említett szálak összekapcsolódnak. Egyrészt egy olyan történeti korszakkal foglalkozik, amely Mongólia történetének meghatározó, a mandzsu hódátást közvetlenül megelőző időszaka, és melyet eddig részleteiben viszonylag keveset vizsgáltak. Másrészt egy olyan régészeti feltárást és történeti kutatómunkát összegez, amelyet mongol kutatók végeztek, és amely a mai mongol identitást alapvetően meghatározó buddhizmus egy kiemelten fontos kolostorát vizsgálja. A Sar'dagiin khiid nemcsak a mongol történelem, hanem az épített örökség, a mongol buddhista művészet meghatározó eleme, és az itt szerzett tapasztalatok és új ismeretek az első mongol főláma, Öndör Gegeen Zanabazar tevékenységének, művészeti, sőt

⁶ Ilyen a magyar–mongol együttműködésben zajló Khi-Land Project, vagy a hasonló témában kutató orosz–mongol régészeti együttműködés (Kradin 2011).

⁷ Bemmann–Erdenebat–Pohl 2009.

Chuluun, Sampildondov (ed.): *Sar'dagiin khiid. Öndör Gegeen Zanabazariin uran бүтээлийн khüree*. [A Sar'dagiin monostor. Öndör Gegeen Zanabazar művészetének temploma.] Ulaanbaatar, Shinjlekh Ukhaani Akademi, Tüükh, Ugsaatni Zuin Khüreelen, 2019

filozófiai elképzeléseinek még pontosabb és részletesebb megismerését teszik lehetővé.

A kutatás vezetője és a kötet főszerkesztője Sampildondov Chuluun akadémikus, aki a mandzsu kori mongol történelem egyik meghatározó kutatója, a Mongol Tudományos Akadémia Történeti és Néprajzi Intézetének vezetője, a mongol kulturális örökség feltárásának, dokumentálásának egyik vezető személyisége, és aki vélhetően ezért nyerte el a 2020-as mongol parlamenti választások után felálló kormányban a kultuszminiszteri címet. Az itt tárgyalt igen reprezentatív kiadvány egy 2013–2017 között lezajlott történeti kutatás és régészeti terepmunka összegzése. A fotókkal, térképekkel rendkívül gazdagon illusztrált kiadvány lépésről lépésre vezet végig az eddig lezajlott kutatási folyamaton, a tényleges régészeti feltárást megelőző archívumi kutatástól egészen a leletek konzerválásáig, restaurálásáig. Illetve egy lépéssel ennél is tovább megy,

hiszen a Sar'dagiin kolostort az itt tárgyalt átfogó és részletes kutatás előtt, a XX. század első évtizedeiben orosz kutatók már meglátogatták, és az általuk gyűjtött anyagok – oly sok más, Mongólia kulturális örökségéhez tartozó más lelettel együtt – az Ermitázsba kerültek. A Chuluun által szerkesztett kötet egyik utolsó fejezete ezeknek a tárgyaknak a bemutatását is megteszi, így válik teljesség az a leletanyag, amely a mongol buddhizmus történetének e meghatározó kolostorából előkerült.

A régészeti lelőhely és a kolostor kiemelt jelentőségét az adja, hogy az első mongol főláma, Öndör Gegeen Zanabazar alapította, története szorosan összefügg a XVII. század második felében Mongóliában történt eseményekkel, akár Öndör Gegeen tevékenységét, akár Galdan boshigtu (1644–1697) ojrát kán a halha mongolok,⁸ sőt talán maga Öndör Gegeen ellen folytatott hadjáratát tekintjük. Az itt végzett művészeti tevékenység a mongol buddhista szakrális művészet, illetve az Öndör Gegeen által alapított iskola egyik központjává tette.

Az első mongol főláma, a XVII. századi mongol történelem, illetve a napjainkban újabb virágkorát élő mongol buddhizmus meghatározó alakja. Jelentős szerepet vállal a buddhista kolostori rendszer mongóliai kiépítésében, és tevékenysége meghatározó volt abban is, hogy a *dge lugs pa* vált a mongol buddhizmus legbefolyásosabb rendjévé a XVII. század után. Egyúttal kijelenthető, hogy a mandzsu hódítás előestéjén, a Belső-Ázsia, illetve a mongol területek birtoklásáért folytatott ojrát–halha–mandzsu küzdelem idején a főláma igen jelentős politikai szerepet is vállalt, ami a következő évtizedekre meghatározta a mongol buddhizmus és a halhák mandzsu birodalomhoz való viszonyát is.⁹

Ugyanakkor itt érdemes utalni egy újabb figyelemre méltó tényre, ami újabb bizonyítéka a jelen kötetben bemutatott kutatás jelentőségének. Épp a Sar'dagiin kolostorban feltárt leletek bizonyítják azt, hogy Öndör Gegeen Zanabazar buddhista filozófiáját egyáltalán nem kizárólag a *dge lugs pa* rend tanításai határozták meg.¹⁰ A Sar'dagiin khiidből előkerült igen jelentős számú és a mongol buddhista művészetben betöltött szerepét tekintve meghatározó régészeti lelet, szobrok, kegytárgyak bizonyítják, hogy Öndör Gegeen filozófiájában nem törekedett a *dge lugs pa* kizárólagosságának megerősítésére, hanem ötvözte a különböző tibeti buddhista iskolák megközelítését – így visszanyúlt a buddhista történeti hagyomány szerinti előző megtestesülése Jonangpa Tāranātha Kun dga' snying po (1575–1634)¹¹ által képviselt hagyományhoz is. A feltárás során előkerült és a kötetben nagyon precízen, kiváló tárgyfotókkal közzétett leletek számos új információt szolgáltatnak nemcsak az adott korszak, de az egyetemes

⁸ Szilágyi 2018.

⁹ Szilágyi 2015.

¹⁰ Bareja-Starzyńska 2008.

¹¹ Bareja-Starzyńska 2010.

belső-ázsiai buddhista művészet tekintetében. Bizonyítják, hogy a tibeti eredetű iskola milyen sok új elemmel színesedett Mongóliában, és fontos mérföldövet jelentenek a később önállóvá váló mongol szakrális művészet történetében is. E leletek elemzése már megkezdődött,¹² de még évekre ellátják munkával az ezzel foglalkozó szakembereket.

Maga a Sar'dagiin khiid a mongol fővárostól mintegy 70 kilométerre, északkeletre, a Khan Khentii hegység egyik völgyében található. A terület természetvédelmi oltalom alatt áll, a természeti környezet jellege miatt rendkívül nehezen – a földön csak gyalogosan vagy lóval – közelíthető meg. A feltárás így a szokásosnál is nehezebb körülmények között zajlott. A kötet részletesen tárgyalja a 2013-ban kezdődött kutatás és terepmunka minden elemét, egy terepi beszámoló alaposságával ismerteti meg az olvasót minden körülménnyel, amely a feltárás során fontos volt. Maga a terepmunka egy szintén abban az évben indult projekt, a *17. századi mongol városok* kutatási program első és egyik legfontosabb munkája.

A Sar'dagiin khii kutatását összefoglaló jelen kötet bevezető fejezete a régészeti feltárás előkészítésének tekinthető történeti kutatómunkával kezdődött. S. Chuluun a kutatás vezetője és a kötet főszerkesztője nagyon tudatosan, kiváló történészhez méltón használta ki, hogy a korszakból számos írott forrás áll a kutatók rendelkezésére. Archivumi feltárása, elemzése még teljesebbé teszi a projektet. Chuluun maga kiválóan ismeri a korszakot, így az általa feltárt és a vonatkozó fejezetben bemutatott források segítségével már a kolostor építésének történeti körülményeit is megismerhetjük. Ugyanakkor a kötet külön fejezetet szán a kolostorral kapcsolatos szóbeli hagyomány áttekintésére is.

A következő fejezetek részletesen bemutatják a kutatástörténetet, kitérnek a Sar'dagiin khiid és a mongol főváros, illetve más jelentős kolostorok kapcsolatára is. Ezeket a fejezeteket – ahogyan az egész kötetet végig – a témához kapcsolódó, fontos információkat, a kutatás körülményeit, forrásokat vagy a történet szempontjából fontos kortárs szereplőket bemutató képek, rövid információs blokkok kísérik, így téve még színesebbé, még informatívabbá a kiadványt.

A kötet rendkívüli alapossággal tárgyalja a régészeti feltárás egyes periódusait, a munka eredményeit. Külön fejezetekben tér ki a fém-, agyag- és faleletekre, bemutatja a feltárt épületek szerkezetét, az építésüknél felhasznált anyagokat. Áttekinti a feltárás, konzerválás és restaurálás során használt technológiákat is, így nyújtva átfogó képet a teljes munkáról.

A kötet meghatározó részét adja az itt feltárt kegytárgyak, buddhista szobrok bemutatása, amelyek az Öndör Gegeen Zanabazar nevével fémjelzett szakrális művészeti iskola unikális darabjai. Soha korábban ilyen jelentős leletegyüttes

¹² Uranchimeg 2019.

nem került még napvilágra, ugyanakkor mind a felhasznált anyagok, mind a lelet nagysága tekintetében egészen elképesztő az anyag. Mindezt kiváló minőségben, nagyon részletes fotóanyag kíséri.

Önálló fejezetben tárgyalja a könyv a korabeli mongolok és a világ kapcsolatát. A feltárás során talált számos külföldről származó lelet jól bizonyítja, hogy a korabeli XVII. századi Mongólia gyümölcsöző kapcsolatokat ápolt nemcsak közvetlen szomszédaival, hanem a távolabbi területekkel is. A könyvben hozott példák, az itt közölt források is bizonyítékai annak, hogy mind Öndör Gegeen, mind az akkori Tüsheets khan Jakhundorj (tüsiyetü qayan Jaqundorji, 1655–1698) igen élénk diplomáciai kapcsolatot tartott fent az Orosz Birodalommal. Az erre vonatkozó források tekintetében Chuluun alapos kutatást végzett. A projektben folyó történelmi munka részletességére jellemző, hogy nem korlátozódott csupán a mongóliai levéltárakra, de a kutatás vezetője külföldi – elsősorban orosz gyűjteményekben – is vizsgálódott. Ennek köszönhető, hogy részletes információkat kaphatunk a kolostor kutatástörténetéről, a XX. század első évtizedeiben itt járt orosz expedíciókról, és a kortás forrásokról, dokumentumokról egyaránt.

A kötet a ma Mongóliában folyó történelmi és régészeti kutatás együttműködésének reprezentatív kiadványa. Bár csupán egy lelőhely feltárájáról szól, mind a felhasznált technológiák, mind a kutatási módszer, illetve a kutatási eredmények közreadásának tekintetében jó példa arra, hogy a mongol történészek és régészek mai generációja milyen minőségben végzi munkáját.

Felhasznált másodlagos irodalom

- Bareja-Starzyńska, Agata 2008. „The Religious Authority of the First Jebtsundamba of Mongolia (1635–1723).” In: Johan Elverskog ed.: *Biographies of Eminent Mongol Buddhists*. PIATS 2006: Tibetan Studies: Proceedings of the Eleventh Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Königswinter. Halle: International Institute for Tibetan and Buddhist Studies. 47–55.
- Bareja-Starzyńska, Agata 2010. „The Mongolian Incarnation of the Jonangpa Tāranātha Kundga’ snying po (1575–1634) — Öndör Gegeen Zanabazar Blo bzang bstand pa’i rgyal mtsan (1635–1723): A Case Study of the Tibeto-Mongolian Relationship.” Special Issue. *Tibet Journal* 34–35/2: 243–261.
- Bemman, Jan – Parzinger, Hermann – Pohl, Ernst – Tseveendorj, Damdinsüren (eds.) 2009. *Current Archaeological Research in Mongolia*. Bonn, Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität. ISBN-13 9783895006975
- Bemmann, Jan – Erdenebat, Ulambayar – Pohl, Ernst (eds.) 2009. *Mongolian – German Karakotum Expedition*. Wiesbaden, Reichert Verlag, 84–95.
- Harmath András – Laszlovsky József – Siklódi Csilla – Szilágyi Zsolt – Tolnai Katalin 2019. *Under the Eternal Blue Sky. Landscape Archaeology in Mongolia*. Budapest, Institute of Ethnology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences.
- Kradin, N. N. (ed.) 2011. *Kidan’skij gorod Chintolgoj-balgas*. Rossijskaya Akademiya Nauk, Moskva.

- Ochir, A. – Erdenebold, Lkh. – Enkhtör, A. 2015. „Isledovanya Kidanskyh gorodov gorodish i drugih soorizhenii v Mongolii.” [Kitan városok, települések és egyéb építmények kitétele Mongóliában.] In: *Multidisciplinary Studies in Archaeology* Vol. 2. Fortified towns and settlement sites. Vladivostok: Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Peoples of the Far East. FEBRAS, 84–95.
- Pohl, Ernst – Mönkbayar, Lkh. – Arens, Birte – Frank, Klaus – Linzen, Sven – Osinska, Alexandra – Schüler, Tim – Schneider, Michael 2012. “Production Sites in Karakorum and its Environment: A New Archaeological Project in the Orkhon Valley, Mongolia.” *Mongolian-German Karakorum Expedition* https://www.researchgate.net/publication/264933194_Production_Sites_in_Karakorum_and_Its_Environment_A_New_Archaeological_Project_in_the_Orkhon_Valley_Mongolia (utolsó megtekintés: 2020. 10. 25.)
- Szilágyi, Zsolt 2015. „Shor Biography of Öndör Gegeen Zanabazar, the First Jebtsundamba khutagt.” In: Biratal, Á. – Majer, Zs. – Szilágyi, Zsolt – Teleki, K. (eds.): *Buddhism in Mongolia. Traditional Mongolian Culture III*. CD. Budapest, ELTE Dept. of Mongol and Inner Asian Studies – Research Center of Mongolian Studies.
- Szilágyi, Zsolt 2018. “Galdan’s Sacred Tree: The Historical Background of a Present Day Sacred Cult.” *Oyirad Studies (Oyirad Sudulul)* 3: 28–37.
- Uranchimeg, Tsultemin 2019. “Buddhist Archaeology in Mongolia: Zanabazar and the Geluk Diaspora beyond Tibet.” *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review* 31: 7–32. <https://cross-currents.berkeley.edu/e-journal/issue-31/uranchimeg> (utolsó megtekintés: 2020. 10. 24.)
- Yun Hyeung-Won (ed.) 2019. *Heritage and Culture of the Mongols: Archaeological and Literary Monuments. Proceedings of the 3rd Asian Conference of IAMS*. Seoul, The Korean Association for Central Asian Studies – International Association for Mongolian Studies.

